

Eläimellistä menoa: tutkimus kahdesta eläimen nimestä koostuvista lajinnimistä

Tämän tutkimuksen kohteena ovat sellaiset yhdyssanamuotoiset eläinten nimet, joissa sekä määrite- että edusosana on jokin eläimen nimi, esimerkiksi *varpushaukka* (*Accipiter nisus*), *tiikerihai* (*Galeocerdo cuvier*) ja *kanankirppu* (*Certhophyllus gallinae*). Tavoitteena on selvittää nimien määriteosan motivaatiota: viittaako toisen eläimen nimi mahdollisesti ravintoon, ulkomuotoon vai isäntälajiin? Edelliset esimerkit havainnollistavat melko läpinäkyvästi näitä motivaatioita, sillä varpushaukan tyypillistä ravintoa ovat pikkulinnut, tiikerihain kyljet ovat raidalliset ja kanankirppu piinaa erityisesti kanoja. Aina motivaatio ei ole näin selvä. Esimerkiksi tästä käy vaikkapa *oravakäki* (*Piaya cayana*): muistuttaako se oravaa ulkomuodoltaan, pesiikö oravamaisessa pesässä, syökö oravia, muniiko oravien haudottavaksi vai liikkuuko samaan tapaan kuin oravat? Tässä tapauksessa motivaatioksi paljastuu lajin tyypillinen toiminta. Oravakäet nimitäin liikkuvat oravien tavoin juoksemalla pitkin oksia ja hyppien oksalta toiselle, ja ne lentävät vain lyhyitä matkoja (Wikipedia: Squirrel Cuckoo).¹

Jarna Karhun (1998, 188–192) selvityksen mukaan eläinaiheisissa luonnonkasvien nimissä eläin voi ilmaista kasvin hyödyttömyyttä ihmiselle (*sudenmarja*), muotoa (*lehmänkieli* (*heinä*) eli kielo), kokoa (*hevosenkello* eli kurjenkello), kasvupaikkaa (*lahnakukka* eli rentukka), (varhaista) kukinta-aikaa (*käenkaali*) ja eläimen esiintymistä kasvin yhteydessä (*mehiläiskukka* eli ojakellukka). Toiminnallisten, liikkuvien, syövien ja lisääntyvien eläinten nimissä määriteosan valinnalle on tarjolla monia muitakin perusteita. Joonas Gustafssonin (2007, 25) mukaan yhdyssanamuotoisen eläinlajin nimen määriteosa voi kertoa mm. lajin värityksestä (*valkohankko*, *Ectophylla alba*), rakenteesta (*korvasiippa*, *Myotis bechsteini*), koosta (*pikkuvampyyri*, *Diphylla ecaudata*), elinalueesta (*pohjanlepakko*, *Eptesicus nilssoni*), elinympäristöstä (*metsälepakko*, *Nyctalus leisleri*), ravinnosta (*kukkaheikko*, *Syconycteris australis*), käyttäytymisestä (*petoleikko*, *Chrotopterus auritus*) tai ääntelystä (*viheltäjäkarkko*, *Hipposideros caffer*). (Edellä olevat esimerkit ovat lepakkolajeja). Linnuilla myös pesimäpaikka ja esiintymisajankohta ovat mahdollisia määriteosan merkityksiä (*törmäpääsky*, *Riparia riparia*, *toukomettinen* (vanha uuttukyyhkyn, *Columba oenas*, tai sepelkyyhkyn, *Columba palumbus*, nimi); Häkkinen 2004, 18, 83). Vaihtoehtoja on siis runsaasti.

1. Kiitos isälleni Sauli Ojutkankaalle aiheen kehittelystä, luontokeskusteluista ja innostuksen jakamisesta. Kiitos myös Jussi ja Ali Ylikoskelle monista hyvistä huomioista.

Gustafssonin mukaan (2007, 27) kansainvälisissä suosituksissa pidetään ensisijaisena nimeämisperusteena eläimen ulkoasuun liittyviä ominaisuuksia ja toissijaisena käyttäytymiseen ja elintapoihin liittyviä ominaisuuksia. Levinneisyyttä ja muita ulkoisia piirteitä tulisi käyttää vasta, jos muita vaihtoehtoja ei ole. Henkilönnimiä suomenkielisessä lajinnimistössä pyritään yleensä välttämään, koska ne eivät ole lajin kuvaamisen kannalta havainnollisia (Laine 1992, 150; Gustafsson 2007, 27). Suomenkielisten kalojen nimien joukossa on kuitenkin mm. nimet *picassosimppu* ja *picassokala* (myös englanniksi *Picasso Triggerfish*), joita voinee lajien surrealistisen ja kubistisen ulkomuodon perusteella pitää oikeutettuina (selviää esimerkiksi tekemällä Google-kuvahaun lajien tieteellisillä nimillä *Rhinopias aphanes* ja *Rhinecanthus aculeatus*).

Eläinten nimien käyttöä toisten lajien nimityksissä en ole kirjallisuudessa havainnut kommentoitavan. Toisinaan kahden lajin risteymää nimitetään kahden lajinnimen yhdistelmällä (esimerkiksi *metsoteeri* ~ *teerimetso*; tavallisemmin *korpimetso*), mutta koska risteymiä on niin vähän – lajin tavanomaisen määrittelyn mukaisesti – sillä ei ole vaikutusta kahdesta eläimen nimestä koostuvien lajinnimien käyttöön (lintujen risteymistä esim. Laine 1996, 316).

Tässä kirjoituksessa käsittelen ensin hieman nimistön kehitystyötä ja -periaatteita ja niistä käytyä keskustelua. Kaarina Pitkänen (2008, 114–131) tarkastelee kasvitieteen sanaston kehitystä käsittelevässä tutkimuksessaan erikoiskielten uudissanonien muodostamista myös yleisemmältä, teoreettisemmalta kannalta. Taustoituksen jälkeen esittelen ensin aineistoni lähteitä ja keruuperiaatteita ja kokoan listat nimissä useimmin esiintyvistä eläimistä ensiksikin koko aineistossa ja toiseksi luokittain. Tämän jälkeen selvitän, millaisia motivaatioita määriteosina toimivien eläimennimien taustalla on. Käsittelyn laajuuden rajaimiseksi tarkastelen motivaatioita vain nisäkkäiden ja lintujen nimissä. Lopuksi pohdin hieman myös nimien ja eri motivaatioiden läpinäkyvyyttä ja havainnollisuutta erilaisille kielenkäyttäjille.

Nimistön viimeaikaisen kehitystyön pääpiirteitä

Artikkelissaan *Eläin suomen kielessä* Kaisa Häkkinen (2002) esittelee ja analysoi havainnollisesti eläimiin liittyvää suomen kielen sanastoa, jossa näkyvät kaikki kielen ikä- ja lainakerrokset. Tämä perussanasto on luonnollisesti monin osin aineksina mukana myös systemaattisessa lajinnimistössä, jota on viime vuosina ja vuosikymmeninä luotu ja uudistettu aktiivisesti. Suurin osa nimistöstä on siis oppitekoista. Nimistöä luovat erilaiset asiantuntijoista koostuvat nimistötoimikunnat, jotka usein toimivat yhteistyössä eri eliöryhmiin erikoistuneiden yhdistysten (esim. BirdLife Suomi ry.) tai Suomen Biologian Seuran Vanamon kanssa (Gustafsson 2007; LTKM). 2000-luvulla kaikki maailman tunnetut nisäkä-, lintu- ja kalalajit ovat saaneet suomenkielisen nimen tai nimiehdotuksen (Varjo & al. 2004; Väisänen & al. 2006; Henttonen & al. 2008), ja lintujen nimistön kehitystä on myös tutkittu perusteellisesti (Häkkinen 2004).

Sen sijaan sammakkoeläimistä ja matelijoista vasta krokotiilieläinten nimistöehdotus on valmistunut (Terhivuo & al. 2007).²

Myös selkärangattomien lajien nimeämistyö on kesken, mikä ei tietenkään ole ihme luokan valtavan lajimäärän takia: maailman eläinlajeista ainakin puolet on hyönteisiä, eikä kaikkia lajeja tunneta eikä sukupuuttojen takia tulla tuntemaankaan (esim. SL–S: 14). Esimerkiksi kaikilla Suomessa yleisillä hytyslajeillakaan ei ole suomenkielistä nimeä, vaan tarpeen tullen käytössä ovat tieteelliset nimet kuten *Aedes punctor* ja *Aedes hexodontus* (SL–S: 154). Suomen Hyönteistieteellisellä Seuralla on totta kai nimistötoimikunta, ja lajiryhmien nimistöjä kehitetään niitä käsitteleviä kirjoja kirjoitettaessa. Tällaisia ovat esimerkiksi *Suomen kiitäjät ja kehrääjät* (Marttila & al. 1996; Mikkola 1996, 23) sekä *Suomen kukkakärpäset* (Haarto–Kerppola 2007). Nimistön kehitystyö aloitetaan tyypillisesti luomalla lahkoille ja heimoille suomenkieliset nimet, minkä jälkeen eri lajiryhmien asiantuntijat laativat ehdotuksia lajien nimiksi, joita sitten käsitellään nimistötoimikunnissa (Laine 1992, 147; LTKM).

Häkkinen (2004) esittelee monipuolisesti linnunnimistön kehityslinjoja ja käytössä olleita nimeämisperiaatteita esikirjallisen ajan nimistöstä uusimpaan, maailmanlaajuiseen lajinnimistöön. Lyhyys, kuvaavuus, kauneus ja suomen kielen mukaisuus ovat olleet keskeisiä kaikkien eliöryhmien nimeämistä ohjaavia periaatteita 1900-luvun alkupuolelta alkaen (Häkkinen 2004, 19–21, 224–260; LTKM). Suuri osa nimistöstä on (mieluiten korkeintaan kolmiosaisia) yhdysanoja, sillä usein samaan heimoon kuuluvien lajien nimiä yhdistää yhteinen edusosa, jota sitten tarkennetaan erilaisin määriteosin (esim. *varpus*-, *hiiri*- ja *kanahaukka*). (Häkkinen 2004, 250–251; BLS.)

Nisäkkäiden nimeämisestä vastanneen työryhmän haasteena oli mm. se, että harvinaisista tai muuten huonosti tunnetuista lajeista on niukasti tietoa saatavana. Tämä koskee erityisesti jyrsijöitä ja lepakkoja. Niukkojen tietojen perusteella on vaikea valita havainnollista ominaisuutta, jonka mukaan laji kannattaisi nimetä. Työryhmän mukaan nisäkkäille ei myöskään ole yhtä helppoa antaa väriin pohjautuvaa nimeä kuin linnuille. (Henttonen & al. 2008; LTKM.) Varsinkin aluksi lähdekirjallisuuden puute hidasti myös lintujen nimistön kehittämistä, mutta Lasse J. Laineen (1992, 148) mukaan tästä oli lopulta hyötyä, koska näin nimiehdotusten arviointiin ehdittiin paneutua paremmin.

Kun jokin nimistön osa saadaan koostettua, se tyypillisesti julkaistaan tutkijoiden ja harrastajien arvioitavaksi, ja muokkauksia tehdään palautteen mukaan. Lopullisesti nimi ”virallistuu” kuitenkin vasta, kun sitä aletaan todella käyttää. (Linnunnimistön osalta Laine 1992 ja Häkkinen 2004, 257–260; yleisesti LTKM.) Myös nimistöjen kielelliseen asuun kiinnitetään huomiota. Nimistötoimikunnat koostuvat nimenomaan biologian asiantuntijoista, mutta maailmanlaajuisen linnunnimistön kielellisen asun on tarkastanut Liisa Nuutinen Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksesta (BLS). Häkkinen (2004, 241–

2. Tunnettuja nisäkkäitä on alle 5000, lintuja noin 9000, kaloja noin 8500, matelijoita yli 8000 ja sammakkoeläimiä yli 6000 lajia (Varjo & al. 2004; Väisänen & al. 2006; Gustafsson 2007; Henttonen & al. 2008).

257) esittelee perusteellisesti uusimman linnunnimistön ja siinä luodut uudet lintuheimojen, -sukujen ja -lajien nimet erityisesti sananmuodostuksen kannalta. Tässä yhteydessä voi nostaa erikseen esiin huomiot eräistä harvinaisilla sananmuodostustavoilla luoduista heimojen nimistä (mts. 250). Näitä ovat *muurarat*, jotka ovat muurahaisia syöviä lintuja ja joiden nimi on muodostettu tyypistämällä *muurahaisesta*; vanha nimitys näille oli *muurahaislinnut* (englanniksi kirjaimellisesti *antbirds*; myös Laine 1992, 149). Nimi *käpinkäiset* puolestaan on muodostettu yhdistämällä *käki* ja *lepinkäiset*, ja sen englanninkielinen nimitys on suoraan *cuckoo shrikes*, ”käkilepinkäiset” (Häkkinen 2004, 250; kontaminaatioista myös Pitkänen 2008, 108–109). Nämä heimojen nimet ovat siis tavallaan sukua tässä tarkastelemilleni, kahdesta eläimen nimestä koostuville lajinnimille.

Nisäkkäiden nimistöehdotus on linnunnimistöä tuorempi, joten sen arviointi ja muokkaaminen ovat vielä kesken. Nisäkkäiden nimistöehdotuksen kielellistä asua on arvioinut Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen suomen kielen lautakunta, joka on v. 2008 antanut siitä lausunnon (Kotus). Lausunnossa kiitetään toimikuntaa kattavasta työstä, jossa noin 3500 lajia sai ensi kertaa suomenkielisen nimen, mutta esitetään toisaalta myös kritiikkiä mm. tyyliä jiltään liian värikkäitä nimiehdotuksia kohtaan. Lautakunnan mielestä esimerkiksi *hemuli*³ ja *tikutaku* (Disneyn sarjakuvaoravien mukaan; ent. *maaorava*) eivät kelpaa neutraaleiksi, asiallisiksi termeiksi. Lautakunta pitää myös lyhennesanoja, kuten *hekkko* (ent. *hedelmälepakko*) ja *lenkko* (ent. *lentäväkoira*), epäselvinä. Sen kanta on siis tässä suhteessa toinen kuin Häkkisen, joka esittelee samaan tapaan muodostetut lintujen nimet myönteisessä sävyssä. Niiden ehdottomana etuna on nimien lyheneminen (esim. *kääpiöhedelmälepakko* → *pikkuhekkko*).

Tärkeä seikka, johon nimistötoimikunnissa ja niiden työn arvioinnissa kiinnitetään huomiota, on vakiintuneeseen nimistöön puuttuminen. Lintujen nimistöä muutettiin tässä suhteessa varsin vähän, eikä Suomen pesimälajiston vakiintuneisiin, tuttuihin nimiin puututtu lainkaan (Laine 1992, 148; Häkkinen 2004, 255). Nisäkkäiden nimistöehdotuksessa tehtiin muutoksia vakiintuneisiin nimiin (esim. *muurahaiskarhut* → *jurumit*, *pesukarhut* → *supit*), mitä suomen kielen lautakunta kritisoi melko tiukasti. Vastineessaan suomen kielen lautakunnan lausuntoon nimistötoimikunta muistutti, että ehdotuksessa muutettiin vain neljän Suomessa elävän nisäkkään nimeä. Muutosten perusteena on yleensä vanhojen nimien taksonominen, maantieteellinen tai muu harhaanjohdavuus, kuten esimerkiksi vanhassa nimessä *kuusipeura* (Dama dama, nyk. *täpläkauris*), jolla ei ole mitään erityistä yhteyttä kuuseen ja joka ei myöskään ole peura. (LTKM.) Normittaminen on tärkeä osa terminologista sanastotyötä (Pitkänen 2008, 118). Silti uudistustyössä on aina tasapainoiltava. Häkkisen (2004, 270) sanoin: ”Samaan tapaan kuin säästetään ja suojellaan vanhaa, alkuperäistä

3. Kyse on erään kaurislajin nimestä, jonka englannin- ja espanjankielinen nimi on *guemal* – suomenkielinen nimi ei siis ole pelkästään Muumi-kirjoista kotoisin.

luontoa sekä lajien moninaisuutta, tulisi arvostaa ja kunnioittaa myös vanhaa sanastoa. Se on osa meidän henkistä kulttuuriperintöämme.”

Aineisto ja tutkimuskohteen rajaus

Tarkastelun pääkohteena on suomen nykyisen yleiskielen ns. virallinen, toimikunnissa kehitetty lajinnimistö. Varhaisemmassa nimistössä, kansankielessä ja kaunokirjallisuudessa olisi myös valtavasti kiinnostavaa aineistoa tarjolla, mutta sen tarkastelu vaatii oman fooruminsa.⁴ Tutkimukseni perusaineisto koostuu nisäkkäiden, lintujen ja kalojen nimistöistä ja nimistöehdotuksista (Varjo & al. 2004; Väisänen & al. 2006; Henttonen & al. 2008), joista olen poiminut kaikki sellaiset yhdyssanamuotoiset lajinnimet, joissa on sekä määrite- että edusosana jokin eläimen nimi. Selkärangattomien osalta lähdeaineisto on edellä kuvatuista syistä hajanaisempi ja painottuu Suomessa esiintyvien lajien nimiin (tarkat tiedot kirjoitukseni lopun aineslähteiden luettelossa).

Vaikka ihminen on eläin, olen rajannut tarkastelun ulkopuolelle sellaiset lajinnimet, joissa on määriteosana ihmiseen viittaava sana (*ukkoetana*, *neito-perhonen*, *keisaritamariini*). Samoin ulkopuolelle jäävät lajinnimet, joissa on määriteosana jokin myyttiseen olentoon viittaava sana, vaikka niiden voikin ajatella rinnastuvan elollisiin olioihin (*kejutiira*, *peikkolude*, *lohikäärme-rausku*). Ihmiseen viittaava sana voi olla aineistossa mukana, jos se on otettu käyttöön myös eläinheimon nimenä. Tällaisia ovat esimerkiksi lintuheimojen nimet *tyranni* ja *leski*.

Aineiston kokoamisperiaatteena on ollut, että kukin kahden eri eläimen-nimityksen yhdistelmä nimen määrite- ja perusosana poimitaan vain kerran. Aineistossani on siis esimerkiksi vain *varpushaukka*, vaikka myös mm. lajit *amerikan-*, *mangrove-* ja *ruostevarpushaukka* ovat olemassa. Sen sijaan *lisko-varpushaukka* tuo esiin uuden yhdistelmän, joten se on aineistossa mukana. Näin ollen aineistoni antaa vain suuntaa-antavan kvantitatiivisen kuvan siitä, miten yleisiä kahden eri eläimen nimityksestä muodostuvat lajinnimet ovat. Lähes viidennes aineistoni nimistä on *varpushaukka*-nimen kaltaisia: sama yhdistelmä esiintyy myös lisämääriteosien tarkentamana. Keruuperiaatteena on ollut myös se, että määriteosan on viitattava eläimeen, ei sen osaan. Näin ollen esimerkiksi *kettukeilanen*-niminen kukkakärpänen (*Cheilosia chrysocoma*) on aineistossa mukana mutta *koiranpääkeilanen* (*Cheilosia cynocephala*) ei. Aina tällaiset nimet eivät ole läpinäkyviä, sillä aina ei ole selvää, kuuluuko yhdysosa määrite- vai edusosaan; esimerkiksi *siankärsäleikko* (*Choeronycteris mexicana*) on eräs kärsäleikoista ja *hiirenkorvasiippa* (*Myotis blythii*) kuuluu korvasiippoihin. Tämäntyyppiset nimet ovat aineistossa mukana. Kaiken kaikkiaan Access-tietokantaohjelman avulla käsittelemässäni aineistossa on 839 nimeä.

4. Esimerkiksi *varpuistikka* 'puukiipijä' (Häkkinen 2004, 360), *possukala* 'kirjolohi' (KM) ja *sääski-haukka*, kuvauksen perusteella 'kanahaukka' (Kilpi 2007 [1933], 378). – Pelkästään Häkkisen (2004) linnunnimistössä on lähes sata nykyisestä nimistöstä puuttuvaa, kahdesta eläimen nimestä koostuvaa nimeä.

Tarkasteltavissa lajinnimissä sekä määrite- että edusosan on oltava eläimen nimiä, joten esimerkiksi *kuhankeittäjä* ei kuulu aineistooni – muita *keittäjiä* ei ole. Tämä kriteeri nostaa esiin joukon rajatapauksia, nimittäin *pilkkasiipi*-, *sieppo*-, *matkija*-, *rilli*- ja *viheltäjä*-alkuiset lajinnimet. *Pilkkasiipi* ja *sieppo* ovat esiintyneet kirjallisuudessa jo 1800-luvulla (Häkkinen 2004, 295, 356–357), ja sen vuoksi ne ovat aineistossani mukana. *Pilkkasiipi*-nimi perustuu lajin siivessä olevaan valkeaan alueeseen, sillä sanan *pilka* vanha merkitys on ’täplä, laikku’ (SSA). Tämä kuvaileva merkitys ei välttämättä ole nykykielenkäyttäjille täysin läpinäkyvä, mutta suomenkielisessä lajinnimistössä *pilkkasiipi*-alkua käytetään juuri näin, kuvaamaan lajin väritystä (esim. *pilkkasiipipääsky*, *Hirundo leucosoma*). Sana *sieppo* puolestaan kuvaa hyönteisten pyydystystapaa (vrt. *siepata*), mutta samalla se on niin vakiintunut linnun nimeksi, ettei yhteys konkreettiseen kuvailevuuteen ole aina läsnä. Sen sijaan *matkija*-, *rilli*- ja *viheltäjä*-alkuiset nimet olen jättänyt aineistoni ulkopuolelle, vaikka ne ovat lintuheimojen nimiä, koska ne kuvannevat ainakin maallikkokielenkäyttäjille suoraan lajien ääntelytapaa (matkiminen, viheltäminen) tai ulkomuotoa (valkea rengas silmän ympärillä). Sama koskee *turpa*-alkuisia kalojen nimiä, joissa alku voidaan ymmärtää *turpa*-nimisen, Suomenkin lajistoon kuuluvan kalan kautta tai suoraan kalan leveän pään perusteella (KM: turpa). Nekään eivät ole aineistossani mukana.

Yleisimmät eläinmääriteosat

Seuraava taulukko esittää yleisimmät eläimennimet aineistoni lajinnimien määriteosina.

	Kaikki N = 839	Nisäkkäät N = 51	Linnut N = 235	Kalat N = 428	Selkärangattomat N = 125
1.	<i>seepra</i> (85)	<i>hiiri</i> (6)	<i>hiiri</i> (13)	<i>seepra</i> (79)	<i>hevonon</i> (6)
2.	<i>pantteri</i> (35)	<i>päästäinen</i> (4)	<i>kerttu</i> (11)	<i>pantteri</i> (34)	<i>muurahainen</i> (6)
3.	<i>tiikeri</i> (31)	<i>rotta</i> (4)	<i>rastas</i> (10)	<i>tiikeri</i> (26)	<i>mehiläinen</i> (5)
4.	<i>hiiri</i> (22)	<i>termiitti</i> (2)	<i>sieppo</i> (10)	<i>perhonen</i> (13)	<i>ampiainen</i> (4)
5.	<i>perhonen</i> (15)	<i>karhu</i> (2)	<i>tiainen</i> (10)	<i>hauki</i> (11)	<i>kimalainen</i> (4)
6.	<i>riikinkukko</i> (14)	<i>kenguru</i> (2)	<i>lepinkäinen</i> (7)	<i>leopardi</i> (11)	<i>myyrä</i> (4)
7.	<i>hevonon</i> (13)	<i>koira</i> (2)	<i>pääsky</i> (7)	<i>riikinkukko</i> (11)	<i>etana</i> (3)
8.	<i>koira</i> (13)	<i>kontiainen</i> (2)	<i>harakka</i> (6)	<i>ankerias</i> (10)	<i>jänö</i> (3)
9.	<i>hauki</i> (12)	<i>orava</i> (2)	<i>kala</i> (6)	<i>koira</i> (8)	<i>kirva</i> (3)
10.	<i>leopardi</i> (12)		<i>pilkkasiipi</i> (6)	<i>krokotiili</i> (8)	<i>kärpänen</i> (3)
11.					<i>lammas</i> (3)
12.					<i>nauta</i> (3)

Taulukko 1. Yleisimmät eläimennimet määriteosina kokonaisaineistossa ja eliöryhmittäin.

Taulukosta 1 käy ilmi, että kalojen nimissä käytetyt eläimennimet vaikuttavat voimakkaasti, kun aineistoa tarkastellaan kokonaisuutena. *Hiirtä* ja *hevosta* lukuun ottamatta koko nimistössä yleisimmät eläimennimet ovat kärjessä juuri siksi, että ne esiintyvät niin tiheään kalojen nimissä. Eliöryhmittäinen tarkastelu antaa monipuolisemman kuvan nimistössä esiintyvistä eläimennimistä, sillä useimmat eläimennimet esiintyvät aineistossani lajinnimen määriteosana vain muutaman kerran. Nisäkkäiden osalta taulukossa 1 on vain yhdeksän nimeä, koska loput eläimennimet esiintyvät vain yhdessä lajinnimessä, kuten *hämähäkki* nimessä *hämähäkkiapina* (*Ateles geoffroy*). Samasta syystä selkärangattomien sarakkeessa on 12 nimeä: kuusi viimeistä esiintyy määriteosana kolmessa lajinnimessä, loput kahdessa tai vain yhdessä (esimerkiksi *ilves* perhoslajin nimessä *ilvessiilikäs*, *Spilosoma luteum*). Mikäli kokonaisaineistossa yleisimpien eläimennimien listaa laajennetaan kattamaan kaikki, jotka esiintyvät vähintään kymmenessä nimessä, tulevat taulukon joukkoon mukaan vielä *käärme* (11 nimessä) ja *härkä* (10 nimessä), jotka eivät minkään yksittäisen eliöryhmän lajinnimistössä asetu aivan yleisimpien määriteosien joukkoon.

Kaikkiaan aineistoni lajinnimissä on noin 220 eri määriteosaa, *allista vuoheen* (*allihaahka*, *Polysticta stelleri*; *vuohiantilooppi*, *Pelea capreolus*) ja *hyönteisestä tervapääskyyn* (*hyönteishuuhkaja*, *Bubo leucostictus*; *tervapääskyntäikärpänen*, *Crataerina pallida*). Kaikki eliöryhmät ovat siis edustettuina, mutta nisäkkäiden osuus on huomattava: kokonaisaineistossa yleisimmistä eläimistä nisäkkäitä on peräti seitsemän (lajinnimistössä 349 nimessä 847:stä). Kun tätä seikkaa tarkastellaan ryhmittäin, voi tehdä kiinnostavan havainnon: kunkin ryhmän lajinnimissä painottuvat saman ryhmän jäseniin viittaavat nimet (kaloja lukuun ottamatta, ks. taulukko 1). Nisäkkäiden nimissä kahdeksan yhdeksästä yleisimmästä on nisäkkäitä (lajinnimistössä 40/51), lintujen nimissä kahdeksan kymmenestä yleisimmästä on lintuja (lajinnimistössä 157/235) ja selkärangattomien nimissä seitsemän 12 yleisimmästä on selkärangattomia (lajinnimistössä 55/125). Kun lajeja nimetään toisen eläimen avulla, havainnolliset nimitykset löytyvät siis pääosin saman eliöryhmän piiristä. *Hyönteinen* ja *tervapääsky* edustavat ääripäitä siinä suhteessa, että edellinen on kokonaisen luokan nimityksenä hyvin yleisellä tasolla, kun taas jälkimmäinen on yksittäisen lajin nimitys ja siten paljon tarkempi. Kuten taulukostakin käy ilmi, valtaosa aineistoni määriteosista edustaa kuitenkin eläinten nimistössä perustasoa (vrt. esim. *pääsky*), jonka kuvaavuus riittää toisen lajin luonnehtimisen tarpeisiin. Näiden huomioiden johdattamana siirryn seuraavassa tarkastelemaan tarkemmin nisäkkäiden ja lintujen nimiä.

Eläinmääriteosan motivaatioita

Olen kirjallisuuden ja internetin avulla tarkastellut aineistoni nisäkkäiden ja lintujen nimiä selvittääkseni, mikä motivoi määriteosan valintaa. Pääosin tietoa on ollut melko helppo löytää, mutta luonnollisesti epävarmoja ja muutamia täysin

selvittämättömiäkin nimiä jää aineistooni. Tämän vuoksi seuraavassa esittämäni lukumäärät ovat suuntaa-antavia. Monesti nimessä voi yhdistyä kaksi tai useampiakin motivaatioita, mutta tässä esitän ensisijaisiksi tulkitsemani. Taulukon 2 jälkeen esittelen motivaatioita tarkemmin taulukon 2 soluissa mainittujen esimerkkilajien avulla.

Motivaatio	Kaikki N = 286	Nisäkkäät N = 51	Linnut N = 235
Ulkomuoto	170	37 <i>hiiriopossumi</i>	133 <i>lohikeisarikyyhky</i>
Ravinto	49	6 <i>termiittihiyeena</i>	43 <i>mehiläishaukka</i>
Toiminta	24	4 <i>tummakenguhiiri</i>	20 <i>nakkeliorneero</i>
Ääntely	19		19 <i>etiopiansissatimali</i>
Elinolot	5	1 <i>seitivalas</i>	4 <i>lehmähaikara</i>
Isäntä	3		3 <i>harakkakäki</i>
Deskriptiivinen	7		7 <i>sieppotikka</i>
Sukulaisuus	3		3 <i>tyrannitanssija</i>
Täysin selvittämätön	6	3 <i>koiramangusti</i>	3 <i>muurahaissapelikolibri</i>

Taulukko 2. Eläimenimimääräteosien motivaatiot aineistossa.

Ulkomuoto on kaikkein yleisin motivaatio sekä nisäkkäiden että lintujen nimissä, ja lienee perusteltua arvella, että näin on myös koko lajinnimistössä. *Hiiriopossumin* (*Marmosa murina*) vartalo ja korvat ovat hiirimäisiä, ja sillä on isot ulkonevat nappisilmät; eläimen koko sen sijaan vaihtelee hyvin pienestä puolimetriseen. *Lohikeisarikyyhky* (*Ducula rosacea*) puolestaan on saanut nimensä siitä, että sen pää on vaaleanpunainen (vrt. tieteellinen nimi) kuten lohien liha. Väritys ja erilaiset kuvioinnit ovatkin tyypillisimpiä ulkomuodon piirteitä, joihin toisen eläimen nimi lajinnimessä perustuu (palaan tähän seikkaan kirjoitukseni viimeisessä jaksossa). Ulkomuotoon perustuva motivaatio voi juontua myös koosta, kuten esimerkiksi *perhoslepakolla* (*Chalinolobus beatrix*), joka on todella pieni, vain sormen mittainen lepakko.⁵

Termiittihiyeena (*Proteles cristatus*) syö nimensä mukaisesti termiittejä ja *mehiläishaukka* (*Pernis apivorus*) mehiläisiä. Kun ravinto on nimen motivaationa, siinä yhdistyvät usein sekä tyypillinen saalistuksen kohde että kohteen ja samalla lajin itsensä koko. Monet haukkojen nimet ovat tästä hyvä esimerkki. *Hiirihaukka* (*Buteo buteo*) syö paitsi hiiriä ja muita pikkunisäkkäitä, myös linnunpoikasia, sammakoita ja jopa isoja hyönteisiä. *Varpushaukka* (*Accipiter nisus*) syö ennen kaikkea pikkulintuja mutta myös myyriä, ja koirasta kookkaampi naaras pyydystää isompiakin lintuja kuten rastaita ja puluja. Myös *kyyhkyhaukan* (*Accipiter cooperii*) ravintona ovat kaikenlaiset keskikokoiset linnut, mm. kyyhkyt, ja *marsuhaukka* (*Geranoaetus melanoleucus*) syö keskikokoisia nisäkkäitä kuten jäniksiä ja jopa itseään reilusti suurempia kettuja.⁶

5. Lähteet: ML Nisäkkäät 1, 257; Oriental Bird Images: *Ducula rosacea*; Arkive: *Chalinolobus beatrix*.

6. Lähteet: OL, 85, 96; Laine 1996, 80–85; Wikipedia: Cooper's Hawk, Black-chested Eagle-buzzard.

Toiminta nimeämisen motivaationa liittyy tyypillisesti liikkumiseen, kuten *tummakenguhiirellä* (*Microdipodops megacephalus*), joka liikkuu kengurumaisesti kahdella jalalla loikkien, ja *nakkeliorneerolla* (*Pygarrhichas albugularis*), joka etsii ravintoa samalla tyylillä kuin pähkinänakkeli, puun runkoa pitkin toisinaan jopa pää edellä alaspäin liikkuen. Toimintaan liittyvä motivaatio voi perustua myös vaikkapa ravinnonhankkimistapaan, kuten *tikkasirkulla* (*Camarhynchus pallidus*), joka nyypii hyönteisiä lahoavasta puusta tai puun halkeamista.⁷

Kuten Häkkinen (2002, 20, 29) huomauttaa, ääntelyyn perustuvat nimet ovat aina olleet ominaisia nimenomaan linnuille. Myös uudessa lajinnimisessä ääntely on vain lintujen nimissä näkyvä nimeämisperuste. *Etiopiankissatimalin* (*Parophasma galinieri*) ääntely muistuttaa kissan maukumista, ja härän ääntely on vertauskohtana paitsi kotoiselle *härkälinnulle* (*Podiceps griseus*), myös eteläamerikkalaiselle *härkäkotingalle* (*Perissocephalus tricolor*), jonka ääntä on verrattu myös moottorisahaan. Myös toisen lintulajin laulutapa voi olla nimeämisperusteena, kuten *rastastanssijalla* (*Schiffornis turdina*). Sen laulu koostuu puhtaista viheltelyjen sarjoista, jotka vaihtelevat selvästi lintujen elinalueittain (vrt. punakylkirastas). *Satakielipeukaloisen* (*Microcerculus marginatus*) laulu puolestaan on niin vaihtelevaa, että siitä saa vaikutelman useamman kuin yhden lajin samanaikaisesta ääntelystä. Tässä *satakieli*-alkua voi siis pitää myös deskriptiivisenä samaan tapaan kuin edellä käsittelemiäni *sieppoa* ja *pilkkasiipeä*.⁸

Elinolot ovat nimeämisen peruste vain yhdelle aineistoni nisäkkäälle, *seitivalaalle* (*Balaenoptera borealis*): seitit ja seitivalaat ilmestyvät samaan aikaan vuodesta Norjan rannikolle (seitivalas syö eläinplanktonia, ei seititä). *Lehmähai-karat* (*Bubulcus ibis*) puolestaan pesivät tyypillisesti karjan tai muiden isojen nisäkkäiden seurassa, koska ne syövät näitä eläimiä kiusaavia hyönteisiä.⁹

Isäntälaji esiintyy aineistossani kolmen lintulajin nimessä: nämä linnut munivat toisen lajin pesiin. Näistä kolmesta käkiä ovat *harakkakäki* (*Clamator glandarius*) ja *variskäki* (*Eudynamys scolopaceus*), jotka siis munivat pääasiassa harakoiden ja varisten pesiin. Aineistossani on myös muilla perusteilla eläinalkuosansa saaneita käkilajeja – suurin osa käistä nimittäin hoitaa omat poikasensa. Esimerkiksi edelläkin mainitun *oravakäen* (*Piaya cayana*) nimi motivoituu toiminnasta, oravamaisesta liikkumisesta, ja *isoliskokäen* (*Saurothera merlini*) nimi puolestaan ravinnosta. Kolmas isäntälajin mukaan nimensä saanut lintu on *tiikeripeippoleski* (*Vidua raricola*), joka ei muni tiikerin vaan tiikeripeipon haudottavaksi. Mainittakoon myös, että isäntälajin nimi esiintyy hyönteisten nimissä luonnollisista syistä muita eliöryhmiä useammin, kuten esimerkiksi *hirvikärpäsessä* (*Lipoptena cervi*) tai *porokiiliäisessä* (*Oedemagena tarandi*).¹⁰

7. Lähteet: ML Nisäkkäät 2, 253; Answers.com: White-throated Treerunner; OL, 321.

8. Lähteet: Wikipedia: Catbird, Capuchinbird, Southern Nightingale-Wren; Laine 1996, 32, 241; Häkkinen 2004, 279; OL, 233.

9. Lähteet: Wikipedia: Sei Whale, Cattle Egret.

10. Lähteet: OL, 177, 345; Wikipedia: Great Spotted Cuckoo, Cuckoo, Squirrel Cuckoo, Great Lizard-cuckoo; SL–S, 161, 171.

Deskriptiiviseksi tulkittavia määriteosia käsittelin jo edellä; tähän ryhmään kuuluu yllä mainittuja *pilkkasiipi-* ja *sieppo-*alkuisia lajeja, ja kuten *satakieli-peukaloisen* kohdalla totesin, myös se on mahdollista tulkita deskriptiiviseksi. Deskriptiivisyys voi siis olla ulkomuotoon (*pilkkasiipi*), toimintaan (*sieppo*) tai ääntelyyn (*satakieli*) kiinnittyvää. Palaan näihin vielä kerran kirjoitukseni viimeisessä jaksossa. Sukulaisuus eläinmääriteosan motivaationa on seurausta siitä, että lintujen sukulaisuuden selvittäminen on edelleen osin kesken. Tämä näkyy muutamien lajien nimissä, kuten nimessä *tyrannitanssija* (Neopelma pallescens), koska lajin tarkka suhde sekä tyranneihin että tanssijoihin on toistaiseksi epäselvä.¹¹

Selvittämättömiksi tai erittäin epävarmoiksi jääneiden lajien joukossa on nisäkkäistä eniten lepakkoja, joista nimistötoimikunnankin oli vaikea löytää tietoa niukan tutkimuksen vuoksi (vrt. ed.). Näistä esimerkiksi *rottahännäkön* (*Myopterus whitley*) ja *hiirihännäkön* (*Nyctinomops femorosaccus*) voisi arvella muistuttavan jyrsijöitä ja olevan keskenään erikokoiset. *Koiramangusti* (*Bdeogale crassicauda*) on Afrikassa elävä kaikkiruokainen, nelivarpainen petoeläin, jonka häntä on englanninkielisen nimen *Bushy-tailed Mongoose* perusteella tuuhea, mutta mikään lajista löytämäni tieto tai kuva ei selvästi kerro, miksi nimen määriteosana on juuri *koira*.¹² Epävarmoin tulkintoihin palaan seuraavassa jaksossa, jossa pohdin lyhyesti motivaatioiden suorutta ja epäsuorutta, prototyypisyyden ja metonymian roolia toisen eläimen nimen avulla lajeja nimettäessä sekä nimien havainnollisuutta maallikkokielenkäyttäjälle. Häkkinen (2004, 241–270) selvittelee kattavasti uusimman linnunnimistön rakennetta ja läpinäkyvyyttä; tässä tarkastelen vain muutamia aihepiirini kannalta olennaisia yksityiskohtia.

Motivaatioiden pohdintaa

Motivaatiot ovat läpinäkyvyydeltään varsin erilaisia. Esimerkiksi edellä olevassa analyysissäni ulkomuoto tarjoutuu helposti ensisijaiseksi motivaatioksi, koska sen havaitsemiseksi ei tarvitse tietää lajin toiminnallisista ominaisuuksista mitään. Siihen riittää, että on tietoa kahden lajin värityksestä, muodosta ja koosta. Mitä tutumpi eläin määriteosana on, sitä havainnollisempi se ainakin periaatteessa on. Niinpä esimerkiksi *tiais-* tai *varis-*alkuiset uudetkin lajinnimet herättävät kuulijassaan voimakkaampia mielikuvia kuin lajit, joiden nimen määriteosana on vaikkapa *seppä*, jota ei välttämättä miellä lintuihin viittaavaksi lainkaan (ja joka on mahdollista tulkita myös ihmiseen tai sitten kovakuoriaisheimoon viittaavaksi). Jotta esimerkiksi *seppäkotinga* (*Procnias tricarunculatus*) avautuisi, on tiedettävä, että seppälajeilla on nokan ympärillä sukasia (heimon vanha nimi onkin *partalinnut*) ja seppäkotingakoirailla on nokan ympärillä

11. Lähteet: PJN & TVe 1992, 148; BLS; The Internet Bird Collection: Pale-bellied Tyrant-manakin.

12. Lähteet: Smithsonian National Museum of Natural History: *Nyctinomops femorosaccus*; Tanzania Mammal Atlas Project: *Bdeogale crassicauda*; Mammals of Tanzania: *Bdeogale crassicauda*.

pitkät viiksikarvat.¹³ Lintuja tuntemattomalle kielenkäyttäjälle ei myöskään välttämättä ole selvää, että (käsillä olevan tarkastelun ulkopuolelle rajaamani) *matkijat*, *rillit* ja *viheltäjät* ovat uusia heimonnimiä. Niiden kuvaavuuden takia ne on kuitenkin mahdollista ymmärtää suoraan, ilman vertailua näihin heimoihin kuuluvien lajien ominaisuuksiin. Ulkomuotoa, toimintaa, ääntelyä ja elinoloja motivaatioina yhdistää se, että ne edellyttävät vertailua nimetyn lajin ja määriteosana toimivan eläimen välillä. Tässä suhteessa ravinto ja isäntä ovatkin erilaisia kuin muut motivaatiot, sillä ne kertovat suhteellisen suoraan, mitä laji pääasiassa syö tai missä se lisääntyy ja/tai elää.

Analyysissäni *kerttu*-alkuiset nimet aiheuttivat päänvaivaa ja niiden tulkinnat saattoivat jäädä epävarmoiksi. Kertut ovat hyvin vaatimattoman värisiä, suorastaan tasaisen harmaita pikkulintuja, joiden joukkoon kuuluu hienoja laulajia. Voiko yleinen harmaa ulkomuoto sitten olla se ”kerttuuden ydin”, jonka perusteella *kerttu* on lintuaineistoni toiseksi yleisin määriteosaeläin? Siltä lähteistön perusteella vaikuttaa, sillä vain muutaman lajin kohdalla ääntely nousee edes mahdolliseksi motivaatioksi (esim. tasaista, sirittäväää laulua laulavat *kerttuorneero*, *Xenerpestes singularis*, ja *kerttumuura*, *Terenura spodioptila*). Sen sijaan esimerkiksi *oliivikerttutimali* (*Illadopsis rufipennis*) ja *kerttutiainen* (*Sylviparus modestus*) ovat erittäin hyvin maastoon kätkeytyviä ja väritykseltään huomaamattomia lajeja. On myös mahdollista, että silmäkulmajuova on piirre, joka perustelee *kerttu*-määriteosan käytön. Monilla kerttuilla (mutta ilmeisesti ei muurilla) juuri silmäkulmajuova on muuten tasaisesta värityksestä erottuva piirre, ja näin on myös mm. *kerttupuumuuralla* (*Thamnistes anabatinus*) ja edellä mainitulla *kerttumuurallakin*.¹⁴ Tämäntapaisia ulkomuodon piirteisiin viittaavia sanoja on nimistössä muitakin. Käsittelen niitä seuraavaksi.

Kun ulkomuoto toimii nimeämisen motivaationa, mukana on tyyppillisesti metonymia: jokin piirre eläimen ulkomuodossa on niin voimakas, että sen perusteella koko eläimen nimi tulee sitä tämän piirteen osalta muistuttavan lajin nimen määriteosaksi. Kerttujen silmäkulmajuovaa voi mahdollisesti pitää tällaisena piirteenä, mutta vielä selvempiäkin tapauksia on. Hippiaisen (*Regulus regulus*) voimakkaan oranssinkeltaisen päälakijuovan mukaan on nimetty useampikin samalla tavoin kuvioitu laji: *hippiäiskerttuli* (*Basileuterus culicivorus*), *ecuadorinhippiäisnappari* (*Myiophobus lintoni*) ja Suomessakin toisinaan havaittava *hippiäisuunilintu* (*Phylloscopus proregulus*). Lepinkäisen (ja erityisesti isolepinkäisen, *Lanius excubitor*) selvärajainen ja melko dramaattisen vaikutelman tekevä musta naamari ja osin myös linnun suomukuvioinen rinta ovat *lepinkäis*-alun taustalla esimerkiksi *lepinkäistimalilla* (*Pteruthius flaviscapis*) ja *lepinkäistangaralla* (*Neothraupis fasciata*). *Tiais*-alkuisten lajien ulkomuodosta voi odottaa havaitsevansa valkoiset posket tai muuten mustavalkoisen pään (kuten *tiaistimalilla*, *Alcippe chrysotis*), valkoisen siipijuovan (kuten *tiaiskert-*

13. Lähteet: OL, 207–209; Wikipedia: Three-wattled Bellbird.

14. Lähteet: OL, 226–228, 276–289; Laine 1996, 242–260; Xeno-canto: *Xenerpestes singularis*, *Terenura spodioptila*; Arthur Grosset’s Birds: Yellow-browed Tit; Wikipedia: Russet Antshrike; Animal Diversity Web: *Terenura spodioptila*.

tulilla, *Parula americana*) ja mustan raidan keltasävyyisen vatsan poikki (kuten *tiaissirkkusella*, *Charitospiza eucosma*, jolla on myös valkoiset posket). *Pääsky*-alku lajin nimessä perustuu tyypillisesti lovipyrstöön kuten esimerkiksi *pääskykehräjällä* (*Uropsalis segmentata*), jonka koiraalla on sen vartaloa pidempi kaksihaarainen pyrstö, ja *pääskykahlaajalla* (*Glareola pratincola*), joka pitkin siipineen ja lovipyrstöineen muistuttaa lennossa isokokoista pääskyä. Joskus nimeämisperusteeksi päässyt ominaisuus voi yllättää: *sumatranpeukaloistimalissa* (*Napothera rufipectus*) peukaloismaista lienee ennen kaikkea suomumaisen ruskea höyhenpeite, ei koko, mikä kotoisen peukaloisen nimen (*Troglodytes troglodytes*) perusteella olisi odotuksenmukaista (sumatranpeukaloistimali on timaliksi keskikokoinen, 18–19 cm pitkä, peukaloinen on 10–11 cm).¹⁵ Suoraan metonymiaan perustuvia lajinnimiä on kaiken kaikkiaan paljon, kuten vaikkapa *sepel*-alkuiset, linnun (vaaleaan) kaularenkaaseen perustuvat nimet, tai edelläkin mainittu *pilkkasiipi*.

Edellisessä kappaleessa luettelini *tiais*-alun taustalla havaittavia ulkomuodon piirteitä. Kokonaisuudessaan niistä tietysti muodostuu talitiainen (*Parus major*), joka on Suomen kookkain ja hömötiaisen (*Parus montanus*) ohella yleisin tiaislaji (Laine 1996, 267, 270). Se onkin tiaisen prototyyppi, joka oikeuttaa pelkän *tiais*-alun käytön sitä ulkomuodoltaan muistuttavien lajien nimissä.¹⁶ Se on luokkansa paras edustaja, jonka ympärille sijoittuvien jäsenten ei tarvitse olla tismalleen samanlaisia kuin se, vaan niillä on jokin tai joitakin riittävän tunnistettavia piirteitä. (Esim. Geeraerts 1989; Taylor 1995.) Tällä tavoin metonymia ja prototyyppisyys myös yhdistyvät: metonyyminen nimi perustuu johonkin prototyypin keskeiseen ominaisuuteen. Aineiston rajausta käsitellessäni totesin, että vaikka *sieppo* onkin hyönteisten pyydystämisen tapaa kuvaava sana, se on myös vakiintunut linnunnimi. Tämä näkyy myös maailmanlaajuisessa linnunnimistössä, sillä *sieppo*-alku voi olla sekä suoraan lajin toimintaa kuvaileva (esim. *sieppotikka*, *Melanerpes lewis*) että vertailun kautta avautuva, jos laji muistuttaa sieppoa, nimenomaan mustavalkoista kirjosioppoa (esim. *sieppovanga*, *Leptopterus chabert*). Suomalaisen lajinnimien näkökulmasta kirjosioppo (*Ficedula hypoleuca*) on siis *siepon* prototyyppinen edustaja samaan tapaan kuin talitiainen on *tiaisen*.

15. Lähteet: Laine 1996, 226, 260; OL, 138–140, 276–277, 326–329; Wikipedia: Hippiäisnapparit; The Internet Bird Collection: White-browed Shrike-babbler; Arthur Grosset's Birds: White-banded Tanager, Coal-crested Finch; Mangoverde: Alcippe chrysotis; BirdLife International: *Charitospiza eucosma*; Handbook 5, 384–385; BirdForum: Rusty-breasted Wren-Babbler.

16. Prototyyppinä lintujen yhteydessä pohdittaessa on hyvä muistaa, että Roschin (1973, 1975) käynnistämä prototyypin käsitteen lingvistinen hyödyntäminen alkoi juuri prototyyppisimpien lintujen kartoittamisesta; prototyyppisimmäksi todettiin tunnetusti punarinnan (*Erithacus rubecula*) tapainen, höyhenpeiteinen, lentävä ja melodisesti laulava pikkulintu.

Lopuksi

Kaikkiin eliöryhmiin kuuluvien lajien nimistössä on kahdesta eläimen nimestä koostuvia yhdyssanamuotoisia nimiä. Suurin osa aineistoni lajinnimistöstä on oppitekoista, mutta siihen kuuluu myös vanhaa nimistöä, kuten esimerkiksi *hiirihaukka* ja *kanahaukka*, jotka esiintyvät kirjakielessä ensi kerran vuoden 1642 Bibliassa (Häkkinen 2004, 65) ja joilla on juuret kansankielessä.

Aineistossani eri määriteosia on noin 220. Yleisimmät määriteosat koko aineistossa ovat *seepra*, *panteri*, *tiikeri*, *hiiri*, *perhonen*, *riikinkukko*, *hevonen*, *koira*, *hauki* ja *leopardi*. Tässä joukossa nisäkkäät ovat enemmistönä, mutta ryhmittäisessä tarkastelussa käy ilmi, että lajinnimen määriteosina käytetään ennen kaikkea saman luokan jäseniin viittaavia sanoja, eli lintuja verrataan toisiin lintuihin, nisäkkäitä toisiin nisäkkäisiin ja selkärangattomia (ainakin pienessä näyteaineistossani) toisiin selkärangattomiin. Lajia kuvaavat määritteet haetaan siis pääosin läheltä.

Valtaosa määriteosina toimivista sanoista on perustason käsitteisiin viittaavia: perustason käsitteessä on sopiva määrä informaatiota, johon havainnollinen nimeäminen voi nojata. Toki määriteosien joukossa on ala- ja yläkäsitteisiinkin viittaavia sanoja (tarkkoja lajinnimiä kuten *kirjosieppo* ja *alli*, ja luokkia tarkoittavia sanoja kuten *lintu*, *kala* ja *hyönteinen*). Kun määriteosana on perustason käsitteeseen viittaava sana, sen tulkinta perustuu kyseisen heimon prototyypin edustajan ominaisuuksiin, kuten *siepon* tapauksessa kirjosiepon graafisen mustavalkeaan väritykseen tai *tiaisen* tapauksessa talitiaisen valkoposkiseen ja muutoin mustaan päähän ja mustan juovittamaan keltaiseen vatsaan. Kaikkia prototyypin edustajan ominaisuuksia ei nimen perusteeksi tarvita, vaan riittävän selkeä osa riittää metonymiseen nimenantoon.

Eläimeen viittaava sana lajinnimen määriteosana voi motivoitua – yleisyysjärjestyksessä – ulkomuodosta (värityksestä, koosta, muodosta), toiminnasta (esimerkiksi liikkumisen tai pesimisen tavoista), ravinnosta (sen laadusta ja koosta), ääntelystä (vain linnuilla) tai isäntälajista (loisilla ja loispesijöillä). Määriteosan tulkinta voi olla myös suoraan kuvaileva sellaisissa tapauksissa, joissa määriteosana on alun perin deskriptiivinen, vakiintunut lajinnimi (*sieppo*, *pilkksiipi*, *satakieli*). Joskus nimi voi kuvata sukulaisuussuhteita eli heijastaa lajin (epävarmaa) taksonomista asemaa. On selvää, ettei motivaation selvittäminen ole maallikkovoimin kaikkien lajien kohdalla mahdollista, joten epävarmokin tulkintoja on jäänyt aineistooni. Täydelliseen selvitykseen pyrkiminen ei olekaan tämän kirjoituksen tavoite, vaan tarkoituksena on ollut pohtia jossakin määrin myös sitä, kuinka nimet avautuvat tavalliselle kielenkäyttäjälle.

Tutkimuksessani yllätti aineiston laajuus, vaikka lähemmässä tarkastelussa rajasinkin sen nisäkkäisiin ja lintuihin. Tutkimusta voisi sekä laajentaa, esimerkiksi kaloihin ja selkärangattomiin, että syventää, esimerkiksi tekemällä yhteistyötä biologian asiantuntijan kanssa. Myös systemaattinen vertailu englannin- ja ruotsinkielisiin lajinnimiin voisi avata uusia näkökulmia suomenkieliseen nimistöön, onhan lajinnimiä suomen kirjakielen alusta asti muodostettu kääntämällä (Häkkinen 2004, 83).

Aineslähteet

- Haarto, Antti – Kerppola, Sakari 2007: *Suomen kukkakärpäset ja lähialueiden lajeja*. Otava, Helsinki.
- Henttonen, Heikki – Koivisto, Ilkka – Lahti, Seppo – Lokki, Juhani – Nummi, Petri – Pankakoski, Erkki – Valste, Juha 2008: *Maailman eläinten suomenkieliset nimet*. [<http://www.fmnh.helsinki.fi/luonto/nimet/nisakkaat/10.8.2009>]
- Karjalainen, Sami 2009: *Suomen heinäsiirakat ja hepokatit*. Tammi, Helsinki.
- Marttila, Olli – Saarinen, Kimmo – Haahtela, Tari – Pajari, Mika 1996: *Suomen kiitäjät ja kehräjät. Nirkot, villakkaat, siilikkäät*. Kirjayhtymä, Helsinki.
- Suomen luonto. Perhoset*. Päätoim. Seppo Parkkinen. WSOY-yhtymä – Weilin+Göös Oy, Helsinki 1996.
- SL–S = *Suomen luonto. Selkärangattomat*. Päätoim. Kari Heliövaara. WSOY-yhtymä – Weilin+Göös Oy, Helsinki 1998.
- Terhivuo, J. – Gustafsson, J. – Perälä, J. – Paasikunnas, T. 2007: *Krokotiili-eläinten suomalaiset nimet*. Matelijoiden ja sammakkoeläinten nimistötoimikunta – Luonnontieteellinen keskusmuseo (LTKM) – Suomen herpetologinen yhdistys ry. [<http://www.herpetomania.fi/nimisto/> 21.9.2009.]
- Varjo, Markku – Koli, Lauri – Dahlström, Harri 2004: *Maailman kalojen nimet*. Suomen Biologian Seura Vanamo ry, Helsinki.
- Väisänen, R. A. – Högmander, H. – Björklund, H. – Hänninen, L. – Lamminsoila, M. – Lokki, J. – Rauste, V. 2006: *Maailman lintujen suomenkieliset nimet*. 2., uudistettu painos. BirdLife Suomi. [<http://www.birdlife.fi/lintuharrastus/nimisto/> 11.8.2009.]

Lähteet

- BLS = *BirdLife Suomi*. [<http://www.birdlife.fi/lintuharrastus/nimisto/> 25.8.–4.12.2009.]
- Geeraerts, Dirk 1989: Introduction: Prospects and problems of prototype theory. – *Linguistics* 27, 587–612.
- Gustafsson, Joonas 2007: Matelijoiden ja sammakkoeläinten suomalaiset nimet. *Herpetomania* 5/2007, 23–27.
- Handbook 1–13 = *Handbook of the birds of the world*. Vol. 1–13. Ed. by Josep del Hoyo – Andrew Elliott – Jordi Sargatal (vol. 1–7) – David Christie (vol. 8–13). Lynx Edicions, Barcelona 1992–2008.
- Häkkinen, Kaisa 2002: Eläin suomen kielessä. – Ilomäki, Henni – Lauhakangas, Outi (toim.): *Eläin ihmisen mielenmaisemassa*, 26–62. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2004: *Linnun nimi*. Kustannusosakeyhtiö Teos, Helsinki.

- Karhu, Jarna 1998: Eläinaiheiset luonnonkasvien nimet kansankielessä. – *Virittäjä* 102, 184–201.
- Kilpi, Volter 2007 [1933]: *Alastalon salissa: kuvaus saaristosta I*. Otava, Helsinki.
- Kotus = *Kotimaisten kielten tutkimuskeskus*.
[<http://www.kotus.fi/index.phtml?s=2923> 4.12.2009.]
- KM = *Kotka Maretarium*.
[http://www.maretarium.fi/mare/kalojen_nimet.php 7.12.2009.]
- Laine, Lasse J. 1992: Maailman linnuilla on nyt suomalaiset nimet. – *Lintumies* 4/1992, 147–152.
- 1996: *Suomalainen lintuopas*. Uudistettu laitos. WSOY, Helsinki.
- LTKM = *Luonnontieteellinen keskusmuseo*. [<http://www.fmnh.helsinki.fi/luonto/nimet/nisakkaat/taustaa.htm> 25.8.–7.12.2009.]
- Mikkola, Kauri 1996: Suomenkielinen nimistö. – Marttila, Olli & al., 23. (Ks. Aineslähteet.)
- ML Nisäkkäät 1 = *Maailman luonto. Nisäkkäät 1*. Päätoim. Juha Valste. WSOY-yhtymä – Weilin+Göös Oy, Helsinki 1998.
- ML Nisäkkäät 2 = *Maailman luonto. Nisäkkäät 2*. Päätoim. Petri Nummi. WSOY-yhtymä – Weilin+Göös Oy, Helsinki 1999.
- OL = *Otavan lintutieto. Maailman linnut*. Päätoim. Christopher M. Perrins. Suomalaisen laitoksen päätoim. Juhani Lokki. Otava, Helsinki 1992.
- Pitkänen, Kaarina 2008: *Suomi kasvitieteen kieleksi. Elias Lönnrot termistön kehittäjänä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- PJN & Tve 1992: Paljonko lintulajeja maailmassa on? – *Lintumies* 4/1992, 148.
- Rosch, Eleanor 1973: On the internal structure of perceptual and semantic categories. – Moore, T. E. (ed.), *Cognitive development and the acquisition of language*, 111–144. Academic Press, New York.
- 1975: Cognitive representations of semantic categories. – *Journal of experimental psychology* 104, 192–233.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä I–III. Etymologinen sanakirja*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Taylor, John R. 1995: *Linguistic categorisation. Prototypes in linguistic theory*. Clarendon, Oxford.

Esimerkkien analyysissä käytetyt verkkosivut

- Animal Diversity Web: University of Michigan Museum of Zoology,
[http://animaldiversity.ummz.umich.edu/site/resources/grzimek_birds/Formicariidae/Terenura_spodioptila.jpg/view.html 24.11.2009.]
- Answers.com: The world's leading Q&A site,
[<http://www.answers.com/topic/white-throated-treerunner> 28.9.2009.]

Arkive: Images of life on Earth,

[<http://www.arkive.org/beatrixs-bat/glauconycteris-beatrix/info.html>
23.11.2009.]

Arthur Grosset's Birds,

[<http://www.arthurgrosset.com> → Asian Birds;
<http://www.arthurgrosset.com> → South American Birds 15.10.–19.11.2009.]

BirdForum,

[http://www.birdforum.net/opus/Rusty-breasted_Wren-Babbler
17.11.2009.]

BirdLife International (2009) Species factsheet: *Charitospiza eucosma*,

[<http://www.birdlife.org> 19.11.2009.]

Mangoverde = Mangoverde World Bird Guide,

[<http://www.mangoverde.com/birdsound/picpages/pic149-223-1.html>
19.11.2009.]

Mammals of Tanzania,

[<http://www.fieldmuseum.org/tanzania/species.asp?ID=303> 23.11.2009.]

Oriental Bird Images,

[http://orientalbirdimages.org/birdimages.php?action=birdspecies&Bird_ID=743 21.8.2009.]

Smithsonian National Museum of Natural History,

[http://www.mnh.si.edu/mna/image_info.cfm?species_id=224 20.8.2009.]

Tanzania Mammal Atlas Project,

[<http://www.tanzaniamammals.org/content/mammal.php?id=MN8>
20.8.2009.]

The Internet Bird Collection,

[<http://ibc.lynxeds.com/species/> 23.9.–17.11.2009.]

Wikipedia,

[<http://en.wikipedia.org/wiki/>; <http://fi.wikipedia.org/wiki/> 20.8.–
27.11.2009.]

Xeno-canto,

[<http://www.xeno-canto.org/species.php> 23.–28.9.2009.]

Krista Ojutkangas

Suomen kieli

Turun yliopisto

kriju[a]utu.fi